

*O SESTRAMA, SIROMAŠNIMA I BOLESNIMA. SLIKE SOCIJALNE I
ZDRAVSTVENE POVIJESTI MEĐURATNOG ZAGREBA*

Željko Dugac. *Srednja Europa, Zagreb 2015, 224 stranice.*

Sestrinstvo se kroz povijest razvijalo od priručnoga njegovanja do samostalne profesije, prateći socijalne promjene, razvoj medicine kao i drugih prirodnih znanosti. Analizirajući povijest sestrinstva u Hrvatskoj, napose u Zagrebu, autor se u monografiji bavi sestrama pomoćnicama, današnjim medicinskim sestrama, čije je djelovanje, kako u starijoj tako i u suvremenoj historiografiji, ostalo na marginama znanstvenih interesa. Poticaj za pisanje knjige o sestrama pomoćnicama bila mu su djela Snježane Grković-Janović, kćeri medicinske sestre Lujze Janović Wagner, *Lujzin dnevnik. Dnevnički zapisi Lujze Janović-Wagner iz Drugoga svjetskog rata* (Zagreb Srednja Europa, 2008) te *Sestra Lujza* (Split, Naklada Bošković, 2003). S obzirom na to da su objavljeni izvori o sestrama pomoćnicama oskudni, autor se pri izradi monografije služio građom pohranjenom u Državnom arhivu u Zagrebu, kao i onodobnim tiskovinama. Knjigom je želio pridonijeti ne samo povijesti sestrinstva nego i prikazati duh vremena onodobnoga Zagreba te ukazati na to s kakvim su se zadaćama sestre nosile. U skladu s tim knjiga je podijeljena na dvije cjeline: prvi dio govori o sestrama pomoćnicama, a drugi o izazovima koji su pred njih bili postavljeni i o načinu života u siromašnim dijelovima grada u kojima su djelovale.

S obzirom na to da se sestrinstvo kao zvanje počelo razvijati 1920-ih pri novoosnovanoj Školi za sestre pomoćnice, autor je detaljno analizirao rad škole i njezina staleška pravila, kao i rad Središnjega ureda sestara pomoćnica, kroz koji su sestre preuzele i brojne obveze socijalnoga rada. Pri prikazu grada obrađuje problematiku ugroženih skupina gradske populacije (posebice djece), bolesti koje su tada vladale te donosi prikaz loših životnih uvjeta (prostitucija, alkoholizam, skitanje, zlostavljanje), koji su i danas aktualna problematika, zaokruživši knjigu poglavljem o životu osoba treće životne dobi u međuratnom Zagrebu.

Kako smo već naveli, monografija je podijeljena na dva dijela: *O sestrama pomoćnicama – medicinskim sestrama* i *O gradu i njegovim stanovnicima*. Godine 1921. u Zagrebu se osniva Škola za sestre pomoćnice po kojoj su dobile ime. Naziv je tijekom međuratnoga razdoblja zbog širokoga spektra djelovanja postajao sve neprikladniji te su rasprave o promjeni naziva bile česte, a tijekom 1940-ih posebno intenzivne, pa se

nakon Drugoga svjetskoga rata počeo koristiti danas uvriježeni naziv – medicinske sestre. U međuratnom razdoblju, koje autor obrađuje, njihov rad nije bio vezan isključivo za bolesničke postelje, već za gospodarske i političke krize ulazi i u područje socijalne zaštite (nezbrinuti, nezaposleni, beskućnici, samohrani roditelji, alkoholičari, prosjaci i sl.), čime sestre postaju spona između zdravstvenih ustanova, zdravstvene i socijalne administracije pa čak i redarstvenih i sudskih vlasti, kao i stanovnika grada, te imaju i ulogu socijalnih radnica, zanimanja koje se razvilo tek nakon Drugoga svjetskoga rata.

Osnutkom Škole za sestre pomoćnice rodila se nova profesija koja je tradiciju priučениh bolničarki podigla na novu razinu. Po završetku školovanja polaznice su dobivale diplomu sestara pomoćnica ili bolničarki; sestre pomoćnice mogle su raditi u svim ustanovama tadašnjega zdravstvenoga sustava, a bolničarke isključivo u bolnicama i sanatorijima. Godine 1923. škola je dobila svoj prostor, odnosno preselila se u drvene paviljone na današnjoj Mlinarskoj cesti, gdje su sestre ostale do današnjih dana te gdje se nalazio Dom (Internat) sestara. Škola je bila pod administrativnom nadležnošću Škole narodnoga zdravlja, a njezin je rad pomagala i Rockefellerova fondacija te je postojala mogućnost školovanja u inozemstvu na teret fondacije, koja je također donirala sredstva za gradnju i opremanje nove školske zgrade. Uz samu naobrazbu, sestre su dobivale upute za rad na terenu, regulirana staleška prava (radno vrijeme i pravo na godišnji odmor), uniformu sa značkom i sestrinskom torbom. Prvo stručno glasilo, pokrenuto 1932. pod nazivom *Vjesnik Sekcije za Savsku Banovinu Jugoslavenskog društva diplomiranih sestara*, bilo je kratkoga vijeka, a od 1933. izlazi *Sestrinska riječ*, nastavljajući koje je od 1942. *Sestrinski vjesnik*.

Zagrebačke sestre bile su članice Sekcije za Savsku Banovinu Jugoslavenskoga društva diplomiranih sestara, koje se osamostalilo osnutkom Banovine Hrvatske 1939. pod nazivom Društvo diplomiranih sestara pomoćnica Banovine Hrvatske. Također je 1930. u Zagrebu osnovan Središnji ured za socijalno-medicinski rad sestara pomoćnica u okviru kojega su sestre razvile javno-zdravstveno i socijalno djelovanje te postavile socijalnu, higijensku i zdravstvenu zaštitu u gradu Zagrebu na novu razinu; od 1932. pokrivala su cijelo zagrebačko područje. Nadzornica Ureda bila je već spomenuta sestra Lujza Janović Wagner, a prema prvom pravilniku zadaće Ureda obuhvaćale su koordinaciju vanjskoga rada sestara sa socijalno-medicinskim ustanovama u Zagrebu, prosvjećivanje štíćenika te obrazovanje i usavršavanje sestara u socijalno-medicinskom radu. U skladu s time Ured je surađivao s Državnim antituberkuloznim dispanzerom i Gradskim dječjim ambulatorijem, a s vremenom je razvio suradnju i sa Savjetovalištem za žene, Stanicom za zaštitu majki u rodilištu, Socijalnim odsjekom policije i Školom za sestre pomoćnice, s gradskim ustanovama (Gradski socijalni odsjek, Gradski dječji dom, Sabiralište za skitnice, Gradsko sklonište i dr.), s Kraljevskom banskom upravom (sa Zdravstvenim i Socijalnim odsjekom),

Dječjim kolonijama i Domom za matere i djecu na Josipovcu, s Kraljevskim zemaljskim rodilištem, Bolnicom za zarazne bolesti, Radium institutom, Odjeljenjem za tuberkulozu Zakladne bolnice, kao i s brojim karitativnim ustanovama (Materinstvo, Crveni križ, Caritas i dr.).

S obzirom na to da se u zadatke Središnjega ureda ubrajalo i praktično izvođenje zdravstvene i socijalne zaštite, osnovni način djelovanja sestara pomoćnica bile su kućne posjete, kroz koje se u potpunosti mogla izraziti njihova socijalna, medicinska i prosvjetna aktivnost. Stoga autor posebno detaljno obrađuje kućne posjete, ističući i probleme na koje su sestre nailazile pri izlasku na teren (od organizacijskih do konfliktnih situacija). Pozorno se pozabavio i posredničkom ulogom između pojedinaca i socijalnih ustanova koju je Središnji ured na sebe preuzeo, a koju zorno opisuje na temelju postojeće dokumentacije i građe iz Državnoga arhiva u Zagrebu. Sestre su kao podlogu za ostvarivanje socijalne pomoći koristile socijalne izvide, preko kojih se na licu mjesta utvrđivala stvarna potreba. Na temelju utvrđenoga stanja tražile su potporu i nadzirale upotrebljava li se ona korisno, čime dobivaju dodatni zadatak ulaska u strukturu obiteljskoga života i otkrivanja uzroka loše materijalne ili zdravstvene situacije. S ciljem objedinjavanja različitih vrsta socijalne zaštite osnivale su se tzv. radne zajednice, putem kojih su se trebala okupiti sva društva i ustanove koje su obavljale socijalni, karitativni i humanitarni rad, u čemu je Središnji ured dobio aktivnu ulogu. Pravila radnih zajednica odobrio je 1940. Odjel za unutarnje poslove Banske vlasti te je osnovana Središnja kancelarija radnih zajednica za socijalnu pomoć. Osim navedenoga, sestre su na sebe preuzele i prosvjetiteljske zadatke, poput tečajeva za majke (*Majka i dijete*), domaćinskih tečajeva i tečajeva za zdravlje prehranu, kao i podupiranje kampanje opismenjivanja koju je provodila Seljačka sloga. Iznimno zanimljivo poglavlje čine *Slike iz života i rada sestara pomoćnica*, koje autor rekonstruira na temelju osobnih kartona pomoćnica i korespondencije sestara, sačuvanih u Državnom arhivu u Zagrebu.

Posebno pozornost budi drugi dio knjige, odnosno cjelina *O gradu i njegovim stanovnicima*, koja donosi intrigantne i malo poznate podatke o društveno-socijalnoj strukturi grada u kojoj se opisuju stvarne životne prilike međuratnoga Zagreba na temelju obrazaca koje su sestre ispunjavale prilikom kućnih posjeta. Ulazeći u sferu socijalne povijesti autor nam donosi uvid u životne uvjete, higijenske navike, zbrinjavanje otpada i sl.

Sestre su veliku pozornost posvećivale bolesnoj djeci, koju su obilazile na prijavu Gradskoga ambulatorija i Školske poliklinike te im davale propisanu terapiju. Pod njihovom su zaštitom bila djeca, od novorođenčadi do srednjoškolaca, a istovremeno su educirale i majke o nužnosti kontrole zdravlja i higijene djece. U skladu s navedenim autor istražuje osnutak Gradskoga dječjeg ambulatorija, koji je, osim što je surađivao sa sestrama pomoćnicama, značajan za promatranje općenitog razvoja

zdravstvene skrbi, čime se dosadašnja historiografija nije podrobnije bavila. Ambulatorij je osnovan kao prva ustanova na području Hrvatske koja se sustavno brinula za djecu od rođenja do škole s ciljem sprečavanja pomora djece, dok se o srednjoškolicima brinula Državna školska poliklinika, koja je provodila redovite sistematske preglede. Poglavlja *Majke i Očevi*, na temelju dopisa sestara pomoćnica, analiziraju tadašnji bračni, odnosno izvanbračni život, status zakonite, odnosno nezakonite djece, kao i djece o kojima se majke nisu brinule ili se nisu bile u mogućnosti brinuti zbog loše materijalne situacije, zdravstvenoga stanja ili pak radnih obveza. Pod posebnu skrb sestara spadale su trudnice i roditelje, koje su dobivale na posudbu osnovni pribor za njegu novorođenčadi. Briga sestara bila su i napuštena djece ili djeca bez roditelja, smještena u za to predviđene ustanove ili kod hranitelja, a sestre su također imale zadatak koordinirati odabir i slanje potrebite djece u ferijalne kolonije radi oporavka. Dokumenti otkrivaju i brojne pojedinosti vezane za očeve i njihov odnos spram djece i očinstva, supružništva te odgovornosti spram obitelji i zajednice, a očinska je uloga u razvoju djeteta istaknuta i u Pravilniku sestara. Problemi zarade očeva i (ne) brige za djecu često se spominju u dokumentima sestara te ih autor zorno ilustrira navodeći primjere pretjerane brige ili nebrige za djecu, pa čak i agresivnosti, dok se kao poseban problem navodi utvrđivanje očinstva, pri čemu su sestre također posredovale. Poglavlje *Hraniteljice* bavi se ženama koje su u svoje domaćinstvo uzimale djecu o kojoj su se brinule za određenu novčanu naknadu, pri čemu autor ističe primjere neadekvatne brige za djecu kao jedan od načina na koji se pokušavalo doći do zarade.

Slika života međuratnoga Zagreba bila bi nepotpuna bez navođenja bolesti koje su harale, ali i poroka kojima se odavalo stanovništvo. Socijalnu stvarnost tadašnjega života siromašnih građana činila je tuberkuloza, protiv koje su se sestre borile njegovom i izoliranjem bolesnika, održavanjem higijenskih uvjeta te zdravstvenim prosvjećivanjem, što je autor popratio primjerima, koji detaljno ocrtavaju uvjete života. U prigradskim i ruralnim područjima bila je raširena i malarija, dok su problem pretjeranoga konzumiranja alkohola i sve njegove posljedice bili nešto s čime su se sestre gotovo svakodnevno susretale. Alkohol je bio čest razlog zlostavljanja unutar obitelji, a najčešće žrtve bila su djeca. Uz majke, očeve, priležnike i rođake, djecu su nerijetko zlostavljale i hraniteljice i tutori. U dokumentima sestara o kućnim posjetama spominju se i slučajevi prostitucija majki, hraniteljica, ali i maloljetnika, što je također povezano sa zlostavljanjem. U nadležnost sestara, ali i gradskih vlasti, ulazila je i briga o skitnicama i prosjacima koje, prema navodima autora, tadašnje društvo nije toleriralo, već sankcioniralo i suzbijalo. Pod posebnu skrb sestara potpadale su osobe starije životne dobi, koje nisu bile u mogućnosti same brinuti o sebi ili o djeci koja su im bila povjerena, ili su pak bili napušteni od mlađih članova obitelji, što je odlika ne samo međuratnoga, već i današnjega Zagreba.

Iz detaljne analize uloge sestara pomoćnica međuratnoga razdoblja vidi se njihova sveobuhvatna briga za sve rodne i dobne skupine: od trudnica preko novorođenčadi i djece pa sve do osoba starije životne dobi. Sestre su se jednako bavile zdravstvenim prosvjećivanjem i socijalnom pomoći kao i preventivnim djelovanjem i pomaganjem bolesnima, zlostavljanima i nemoćnima. Iz svega navedenog možemo zaključiti kako je rad sestara pratio život grada, koji je upravo u međuratnom razdoblju oblikovao svoju zdravstvenu i socijalnu zaštitu. Upravo stoga monografija *O sestrama, siromašnima i bolesnima*, kojom autor precizno ocrtava duh vremena, predstavlja ne samo izniman doprinos povijesti sestrinstva Hrvatske, čije je poznavanje ključno za razumijevanje socijalno-medicinskih koncepcija, već i doprinos poznavanju javnozdravstvenoga i socijalnoga sustava međuratnoga razdoblja.

VLATKA DUGAČKI